

A fülkeforradalom a felsőoktatásban

PUBLICISZTIKA - LXV. évfolyam, 45. szám, 2021. november 12.

Másfél hónap múlva a magyar felsőoktatás jó kétharmada magánkezekben lesz, jóllehet továbbra is a köz fogja finanszírozni, akár közvetlen költségvetési átvezetések, akár a korábban köztulajdonban volt, de elajándékozott részvénycsomagok révén. Január 1-jével ugyanis a „közfeladatot ellátó közérdekű vagyonkezelő alapítványok”, azaz a *kekvák* kuratóriumai (Km.) felügyelőbizottságukkal (Fb.) együtt felmenthetetlenek és leválthatatlanok lesznek: amit a saját maguk által kinevezett vagyonellenőr nem kifogásol, azt mind megtehetik.

Egy új Guinness-rekord

Ez röviden meg is magyarázza, mi szükség volt erre a világon egyedülálló átalakításra. Ha ugyanis lesz kormányváltás, akkor a nagyjából háromnegyedikben kormány- vagy inkább Fidesz-hű kinevezettekben álló Km.-oknak befolyásuk lesz arra, hogy milyen körben adjanak megrendeléseket beruházásokra, vagy mely munka nélkül maradt hű emberüket kell valódi vagy falállásokhoz juttatni – gondoljunk csak a kismillió alkalmazottra a kormányközeli tanácsadó cégekben vagy „kutató”-intézetekben, kormányhivatalokban stb. Ha meg nem lesz, semmi nincs elveszve, csak az a több tízmilliárd, amivel kistafírozták a Km.-okat és évente a fenntartásukra fordítanak (alsó hangon 400 Mft/Km.), valamint az a sok százmilliárd, amit odalöktek az egyetemi és más alapítványoknak – természetesen mindet közpénzből.¹ Ezt november 8-án Veszprémben a rektorokkal, Km.-elnökökkel meg is ünnepelték, az átalakított egyetemeket, ki tudja, milyen ötletből, díszoklevéllel jutalmazva, amelyeket remélhetőleg majd feltűnő helyen függesztenek ki minden rektori hivatalban.²

A hamis hivatkozásokkal szemben, amelyek a 2014–16 között elkészült *Fokozatváltás* címmel publikált felsőoktatási stratégiát emlegetik, valójában egy ügyvédi iroda és bennfentes szakértők segítségével kidolgozott és máig rejtve maradt elaborátum alapozta meg az elmúlt két évben viharos gyorsasággal és minimális ellenállással levezényelt „modellváltást”.³ Az idézőjel azért jogos, mert ha itt modellt váltottak volna, akkor az érdekeltek bevonásával, szakértő vitákkal körítve lehetett volna egy tervezetről, mintáról, azaz „modellről” érveket és ellenérveket felhozni pró és kontra.

Esélyesek vagyunk a Guinness-rekordok listájára is felkerülni, hiszen olyan privatizáció zajlott le itt, melynek során nem az új tulajdonos fizetett a vagyontárgyért, hanem neki fizetünk mi mindannyian, hogy gondolja az ingyen és örökre a kezébe adott vagyont. Nagy nehezen erőt vettek magukon az ötletgazdák, és a kormánybiztos közbenjárására hatalmas engedményként megengedték, hogy a Fb.-ok három tagjának egyikét a szenátusok jelölhessék. A modellváltásnak nevezett tulajdonoscsere után bebetonozták a most már sorozatban megszavazott sarkalatos törvényekbe, ezzel lényegében visszaidézve a pártállami világ legutolsó szakaszát, amikor is az MSZMP úgy próbálta saját sorsát biztosítani, hogy jó sok kétharmados törvénnyel lehetetlenítette (volna) el a rendszerváltás utáni kormányzást. Csakhogy a választások után akkor két olyan párt állt egymással szemben, amelyek meg tudtak állapodni, és a közös kétharmados többségük segítségével az MDF kormányzóképesége érdekében a törvények jó részét feles többségűre módosították – cserébe az SzDSz által támogatott Göncz Árpád államfői tisztéért.

Mivel valami hasonló egyezsége a mai egyesült ellenzék esetleges feles parlamenti többsége esetében nem lehet számítani, feltehetőleg a *kekvák* is velünk maradnak. Lássuk tehát, mire számíthatunk, ha

együtt kell élnünk velük.

Most mi előzünk

„Aki árt mond, mondjon bért is”: erre a kabarépoénra még a Kádár-korszakból emlékszem, mert annak a vége felé már olyan szépen teljesített hazánk az inflációs mutatókban, hogy a panaszok becsatornázására szolgáló szórakoztatóműsoroknak állandó témájává lettek, pontosabban megengedték, hogy az legyen belőlük. Mostanában a sokévi kézben tartott áremelkedések (úgy is mint „rezsicsökkentés” és társai) után újra veszélyesen emelkedő tendencia különös hangsúlyt adott általában a nyugdíjaknak és a (közalkalmazotti) béreknek, illetve a minket legjobban érdeklő oktatók és kutatók évente legalább egyszer felemlegetett megbecsüléshiányának a tárgyalására a médiában.⁴

Mert ez a kérdés ugyanolyan megunhatatlan sajtótölteléknek számít, mint a nyári aszfaltozók vagy a téli hóeltakarítók: a bolti eladók vagy árufeltöltők jövedelmét kell csak összehasonlítani a diplomájuk után kb. öt-nyolc évvel ledoktorált adjunktusok fizetésével, és máris garantálni lehet az olvasók rokonszenvét: „Hogy oly sok évi tanulás, kutatás, publikálás után csak ennyivel szűrjék ki a szemüket? Ez kérem botrány!”

Az utolsó „békeév” majd húsz éve volt, amikor a Medgyessy-kormány a választási ígéreteit betartva az ismert gazdasági következményekkel ugyan, de 50 százalékkal emelte meg a legtöbb értelmiségi szféra bértömegét. Ez a lendület éppen a 2008-as gazdasági világválságra fulladt ki, és az ezt, majd a kormányváltást követő átrendeződések jelentős mértékben rontották az egyetemi és kutatói népeség jövedelmi helyzetét. Az időnként mintegy alamizsnaként odavetett, pár százalékos fizetésemelgetések még csak nem is követték a gazdaságban érvényesülő bérszínvonalat, nemhogy vonzóvá tették volna a legmagasabban kvalifikált, illetve (elvben) legnagyobb presztízsű értelmiségi pályákat.⁵

A 2010-es választási földcsuszamlás után mások mellett a felsőoktatásban is elszenvedett forráskivonások hatásosan súlyosbították a helyzetet. Egy darabig a szféra tehetetlensége miatt még a régi lendülettel haladt tovább a kormányzati jéghegytől léket kapott hajó, de az évtized közepére láthatóvá váltak a válságjelek: először egyre jobban elszegényedtek az „alul lévő”, vagyis az adjunktusok és tanársegédek, miközben a magasan kvalifikált oktatók sem kapták meg akár csak a környező országokban is elérhető béreket, vagyis a pálya egyre kevésbé lett vonzó.⁶

Ennek mára mutatkoztak meg a számszerűségükben is sokkoló jelei. Amíg korábban csak arra figyelhettünk föl, hogy már nemcsak az egyetemre jelentkezők, hanem a doktori diákok színvonala is romlott, később a mesterképzéseket is egyre kevésbé lehetett feltölteni, az idén pedig a létszámkrach elérte a doktori képzést is. Annak ellenére, hogy a doktori tanulmányok alatt járó ösztöndíjakat másfél éve jelentősen, 40 százalékkal megemelték,⁷ az idei felvételi számok eddig nem tapasztalt fejleményekre utalnak.

Az Országos Doktori Tanács honlapján évről évre közzéteszik az ODT javaslatát az éves ösztöndíjas doktoranduszkeret elosztására, amelyet az ODT tagjainak részvételével megállapított mutatók segítségével számítanak ki az érintett egyetemek kapacitása és teljesítménye alapján. Akiknek sok mesterszakjuk és doktori iskolájuk van, valamint az elmúlt években arányosan sok PhD-t adtak ki, azok akár 3-400 helyet is kaphatnak, míg a legkisebbeknek 10 alatti hallgatólétszámmal kell beérniük.

Idén azonban váratlan módosítások láthatóak a honlapon.⁸ Több nagy egyetem, például a debreceni, a szegedi vagy a BME az eredetileg nekik kiszámolt kereteket nem tölthették ki, hanem 10-25 százalékkal kevesebb hallgatót engedélyezett számukra az ITM. Két „nyertes” van csupán a nagyobbak között: a pécsi, amely 15, és a Semmelweis, amely csaknem 50 százalékkal emelhetette meg a felvételi keretét. Információim szerint a keretátrendezésnek az volt az oka, hogy az érintett intézményekbe egyszerűen évek óta nem jelentkezett elég vagy elég jó diák, és az ITM csupán ezt a helyzetet „kodifikálta” a

táblázattal.

Megnéztem régi feljegyzéseimet: az „aranykorban” volt olyan év, hogy a doktori iskolánkba felvételiző 24 hallgatóból csak 6 jutott ösztöndíjas helyhez, és sokszor kellett keményen alkudozni a többi doktori iskolával, hogy ha mondjuk idén most mi kapunk egy pluszhelyet, akkor azt jövőre szívesen visszaadjuk – nehogy elveszítsünk egy ígéretes tehetséget.

Mostanra azonban a Parragh-terv kivirágzott: a tudásnak és a tudásátadásnak az alapfokú oktatásból elinduló, a gimnáziumokon átívelő és az egyetemi graduális oktatáson át a tudósképzésig eljutott presztízscsökkenése meghozta elátkozott gyümölcsét, az egyetemi oktatói pálya elértéktelenedését és ezzel a jövő nemzedékek felnevelésének kudarcos perspektíváját. Persze vannak, maradtak műhelyek számos egyetemen, amelyek tovább küszködnek nem csupán a fennmaradásukért, hanem a magas színvonaluk fenntartásáért is. Ennek egyik mozgató-, bár már nem lendítőereje az a tehetetlenség, amit az előbb is említettem: a tudós nem tud mást csinálni, azaz nem ért máshoz, mint a tudás- és tudóstermeléshez, illetve mindig lesznek szent örültek, akik a több pénz helyett a szellemi kihívásokat választják.

A doktori felvételizők számának csökkenése, úgy vélem, egy másik folyamat begyűrűzésének is a következménye. Hosszú évek óta növekszik az érettségit követően külföldön továbbtanuló magyar diákok száma. A matematikai „zseniképző” Fazekas mellé már számos más gimnázium is felzárkózott, sőt egy alapvetően üzleti célú vállalkozás, a Milestone Institute is.⁹ Márpedig, ahogy ezt e hasábkon többször is kifejtettem, aki külföldi egyetemen kezd, azt a magyar tudományosság, s mindenekelőtt a doktori képzés örökre elveszti.

Egy új salátatörvény bele fog nyúlni a doktori képzés tartalmába is. Azt fogja lehetővé tenni, hogy a mesterképzési szint kurzusait egyrészt a doktori diákok is felvehessék, másrészt ha később sikeresen felvételiznek a mesterképzést elvégzett diákok, akkor ezek a tanórák beszámítanak a doktori kreditekbe is.¹⁰ Most eltekintve a kétséges spórolástól, amit ez időben és felkészülésben jelent, van egy további nem kívánt folyománya is ennek a lépésnek. A magyar felsőoktatás eddig is elég belterjes volt: hosszan tudnám sorolni a professzorokat, akik ugyanazon a kapun távoznak nyugdíjba, mint amelyen beléptek elsőéves hallgatókként. Nem kell illusztrálnom, milyen egészségtelen helyzethez vezet ez, hogyan lesz egyetlen dogma vagy teória gondozója az adott tanszék évtizedeken át, míg egy új professzor nem indít el egy másik vonalat – és lesz az a meghatározó további évtizedeken át. Azok, akik helyben részesültek a doktori szintű mesterkurzusok áldásaiból, nyilván előnyben lesznek a kívülről érkező felvételizőkkel szemben. Ez az előny eddig is fennállt, de az új rendszer mindezt intézményesíteni fogja, hiszen a máshol diplomázott diák nem vehette fel a „keresztbe listázott” kurzusokat.

De hogy visszatérjek e rész nyitótémájához, most új szelek kezdtek fújni a béroldalon is. Az egyetemek kekvásításával egyszerre megnyíltak a pénzcsapok, ha nem is olyan mértékben, mint Bódis József, a jelenlegi felsőoktatási államtitkár 2018-ban remélte, amikor még csak pécsi rektor és a Magyar Rektori Konferencia elnöke volt, mert akkor 50 százalékos béremelést tartott szükségesnek – de mára úgy látszik, belenyugodott a 2×15%-ba is.¹¹

Ez a 30 százalék azonban valószínűleg csak a maradék állami egyetemekre lesz érvényes, mert a kekva-intézmények a most leszerződött nagyvonalú anyagi támogatásukat láthatólag bérbe is átforgatják.¹² Egyes hírek szerint vannak egyetemek, ahol a professzori fizetés eléri a 900 ezer forintot, a tanársegédek pedig 400 ezer bruttóval kezdenek, ami jóval több mint másfélszeres növekedés.

Ez végre áldásos változás ebben a szférában, ugyanakkor a veszélyek is kézzelfoghatóak. Nemcsak azért, mert így az állami egyetemek a maguk 30 százalékával jócskán lemaradhatnak – felteszem, hogy ez rejtett célja is volt a kekvásítás szellemi gazdáinak, hiszen így még jobban megerősíthetik az „új” intézményeket. (Megjegyzem, a kekva-egyetemek egymástól is csábítanak már át professzorokat.) Hanem azért is, mert a korábban a közalkalmazotti rendben egységesen szabályozott tudományos és felsőoktatási bérskála

teljesen randomizálódik. Az Eötvös Loránd Kutatási Hálózat is nagyszabású bérfejlesztésbe kezdett idéntől, és egy darabig jócskán felülmúlta az egyetemi bértáblát. Most viszont fordult a kocka, mert immár az egyetemek előzik be az ELKH-t, ahol a kezdő bruttó bér 300 ezer, mert ennyit kapnak a tanársegédi szinten lévő tud. segédmunkatársak, a maximum pedig 750 ezer körül van (kivéve az ennél jobban dotált Lendület-nyerteseket, de olyanok egyetemeken is vannak).

Más szóval, itt van Amerika, ahol a professzorok oda mehetnek, ahol többet ígérnek. Ez az alkufolyamat odaát úgy folyik, hogy a menő prof elmegy a dékánjához és közli, hogy egy másik egyetemen X (ezer) dollárral nagyobb fizetést ajánlottak neki, de ha ő megkapja ennek mondjuk a 60 százalékát, akkor inkább marad. Ilyenkor a dékán vagy lehívja a blöfföt (ha arról van szó), és közli, hogy menjen csak nyugodtan, vagy elkezd alkudozni, hogy mennyiért maradna mégis. És persze mi továbbra is eltekintünk a *tenure*-tól, ami a közalkalmazotti létben természetes volt, bár nem csak a vezető oktatók számára. Most viszont megjött a bizonytalan jövő sötét kilátása a beépített öncenzúrával. Csekély vigasz, hogy újabban Georgiában (vigyázat: nem Grúziában!) megszüntették – elsőként az USA-ban. Igaz, van is nagy tiltakozás ellene.¹³ Ott ugyanis tudják, hogy a kutatói/oktatói szabadság *sine qua non* feltétele, hogy érinthetetlen legyen, ha már egyszer bizonyítottad az alkalmasságodat.

Mindenesetre ezért a magasabb fizetésért most már elvárható lesz, hogy az oktató ne vállaljon további állásokat, hanem teljes munkaidejét a saját egyetemére fordítsa. De az is idetartozik, hogy a hazai fizetések is titokban maradnak. Ami viszont amúgy is egyre jobban jellemzi már ezt a szférát (is). Mert azzal, hogy a *kekvák* az urak, magánterületnek tekintik a költségvetést is, és már kezdenek eltünezni a honlapokról a korábban kötelezően nyilvánosságra hozott éves költségvetési beszámolókat. Pedig a csekély kivételtől eltekintve továbbra is közpénzből vannak finanszírozva, aminek a sorsát elemi jogunk követni tudni. A pártállamra emlékeztető titkolózás járványként terjed – mondanám, ha éppen az egyre rosszabb COVID-adatokat nem rejtenék előlünk, ahogy a kórházi helyzetet is sikerült fél éve hírebargó alá venni, amibe a „magyar emberekké” vált állampolgárok gond nélkül belenyugszanak.

Kinek az autonómiája?

A napokban két kiváló oktatási szakértő, Polónyi István és Rónay Zoltán tartott előadást az egyetemi autonómiáról és az akadémiai szabadságról.¹⁴ Nem először kerül szóba e hasábkokon a felsőfokú oktatás és a tudományos kutatás e két alapkövetelménye.¹⁵ A rendszerváltás utáni 1993-as első felsőoktatási törvény óta e két fogalom csak vesztett értékéből: fokozatosan vontak el egyre nagyobb adagokat, különösen a 2010-es nagy átmenet után, mint ezt Polónyi részletesen bemutatta. Egy régebbi *ÉS*-cikemben ezt magam is vázoltam, rámutatva, hogy nem csupán az intézmények, hanem a szervezetek autonómiáját is megnyirbálták, mint például az akkreditációs bizottságét (MAB), amikor a minisztérium magához vonta az előzetes szakengedélyezések jogát, vagy amikor a kormány tiltott be szakot.

De valljuk be önkritikusan, azaz számoljunk le álmainkkal, miszerint az autonómia és a kutatás szabadsága kéz a kézben járna a magas színvonallal. Eltekintve az ideológiailag érzékeny szakmáktól, például a társadalomtudományok nagy részétől, az élet- és természettudományi szakterületek nem csupán a Szovjetunióban, de sok más kelet-európai országban is diktatórikus körülmények között virágoztak a pártállami irányítású egyetemeken és kutatóintézetekben. Ha pedig ma megnézzük a nemzetközi rangsorokat, ott találjuk az első 20 között az igazán nem mintademokrácia Szingapúr legjobb egyetemeit, amelyek egyáltalán nem jeleskednek az autonómia és szabadság terén,¹⁶ nem beszélve az újabban példaként élénk állított kínai egyetemekről, melyek közül egyet éppen mostanában a saját pénzünkön csábítunk ide.¹⁷

Miközben a felsőoktatás éves költségvetésének másfélszeresét költenék a Fudan Budapestre telepítésére, a kormányfőnek újabb ötletrohama támadt: a dél-koreai elnök látogatása alkalmából az ő hazájából is egyetemet hozatna hazánkba, talán azért onnan, mert szerinte „rokon népek” vagyunk.¹⁸ Én szívesen

elmagyaráznám neki egy egyetem áránál sokkal kisebb összegért, hogy erről szó sincsen, de félek, úgy képzelem, egyetemeket és etnikai-nyelvi rokonságokat a polcra lehet levenni, mintha szupermarketben lennének.

Ami pedig a mi *kekva*-egyetemeinket illeti, a másfél éve itt felvázolt „egyetemi autonómia helyett kuratóriumi autonómia”-elv egyre jobban kiteljesedik.¹⁹ Miközben azért nem vágnak el minden függőségi láncot, ugyanis egy korábbi törvénymódosítással bevezették az EMMI vétójogát egyes egyetemi kinevezésekben, nehogy a Takaró-féle NAT veszélybe kerüljön: „(a tanárképző központ) főigazgató(ja) – kivéve az egyházi felsőoktatási intézményeket – az iskolai rendszerű köznevelési oktatás irányítási felelőssége körében eljáró oktatásért felelős miniszter egyetértésével bízható meg” (Nftv. 103.§).²⁰

Zárásul egy találós kérdés. Az első Orbán-kormány alatti 2000. évi nagy egyetemi integráció után mára három kicsiny, illetve szűk szakterületű *kekva*-egyetemet önállósítottak vagy alapítottak meg: az állatorvos-tudományit, a testnevelésit és a vadonátúj tokaji „bortudományit”. Vajon miért pont ők lettek a kivételek?

1 <https://www.pecsma.hu/top/szerzodes-az-itm-es-az-egyetemi-alapitvany-kozott-ehhez-nem-volt-szukseg-modellvaltasra/>

2 <https://www.magyarhirlap.hu/gazdasag/20211108-palkovics-a-kormany-strategiai-partnerkent-tekint-a-mo-dellvalto-egyetemekre>

3 Bódis József akkori MRK-elnök 2018-as cikkében még egészen másfajta, önfenntartó alapítványokról beszélt. http://www.epa.hu/02900/02924/00062/pdf/EPA02924_valosag_2018_02_089-093.pdf

4 <https://g7.hu/kozelet/20211102/raktarosi-fizetesert-robotol-tobb-ezer-tanarseged-es-adjunktus-a-magyar-egyetemeken/>

5 <https://www.es.hu/cikk/2015-11-06/kenesei-istvan/doktorok-berek-kancellarok.html>

6 <https://adatujsgiras.atlatszo.hu/2021/10/28/nemzetkozi-viszonylatban-is-kiemelkedoen-rosszul-keresnek-a-z-egyetemi-oktatok-hazankban/>

7 <https://hook.hu/hu/felsooktatas/40-os-emeles-a-tanulmanyi-osztondijnal>

8 <https://doktori.hu/index.php?menuid=100&lang=HU>

9 <https://milestone-institute.org/hu/>

10 <https://www.parlament.hu/irom41/17440/17440.pdf>

11 http://www.epa.hu/02900/02924/00062/pdf/EPA02924_valosag_2018_02_089-093.pdf

12 <https://www.pecsma.hu/top/szerzodes-az-itm-es-az-egyetemi-alapitvany-kozott-ehhez-nem-volt-szukseg-modellvaltasra/>

13 <https://www.nytimes.com/2021/10/13/us/georgia-university-system-tenure.html>

14 <https://telex.hu/belfold/2021/11/04/egyetem-autonomia-kuratorium-akademiai-szabadsag-alapitvany-polonyi-istvan-ronay-zoltan-eotvos-csoport>

15 <https://www.es.hu/cikk/2017-06-30/kenesei-istvan/egyetemi-autonomia-magyarorszagon.html>

16 <https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20210819072225606>

<https://www.topuniversities.com/university-rankings/world-university-rankings/2022>

17 <https://ejournals.bc.edu/index.php/ihe/article/view/11699/9747>

<https://www.universityworldnews.com/post.php?story=20210819072225606>

18

<https://kormany.hu/beszedekek-interjuk/miniszterelnok/orban-viktor-sajtonyilatkozata-a-visegradi-negyek-kor-manyfoinek-es-korea-elnokenek-talalkozajat-kovetoen>

19

<https://www.es.hu/cikk/2020-07-03/kenesei-istvan/nemzeti-egyetem-nemzeti-tudomany-nemzeti-konyvtar.html>

20 Milyen tragikomikus, hogy ezzel a kacifántos fogalmazással kell meghatározni, ki felel az alsó- és középfokú oktatásért, mióta a tárcát felosztották az ITM és az EMMI között!